

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

**IV. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU**

-HANEFÎLİK-MÂTURÎDÎLİK-

05-07 MAYIS 2017

CİLT 1

Kastamonu Üniversitesi
IV. Uluslararası
Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu
-Hanefilik-Mâturîdîlik-

EDİTÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

(Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)

ISBN: 978-605-4697-06-9 (Tk)
978-605-4697-07-6 (1.c)

Aralık 2017, Kastamonu
Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin
ilmî ve hukuki sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Her hakkı saklıdır.

HÂCE MUHAMMED PÂRSÂ'NIN “FASLU'L- HITÂB” ESERİ: HANEFİLİK VE MATURİDİLİĞE TASAVVUFİ BAKIŞLAR

Masudhan İSMAİLOV¹

Özet

Hâcegân-Nakşibendilik tarikatı, yaklaşık 900 yıllık tarihi esnasında İslam âlemi ve tüm insaniyete büyük bir manevi miras bırakmıştır. XVI yüzyıl Hâcegân Nakşibendilik talimatının önemli nazariyatçılarından Hâce Muhammed Pârsâ (Pârisâ) adıyla meşhur olan Muhammed bin Muhammed bin Mahmut el-Hafız-el-Buhari (1349-1420), Bahauddin Nakşibendi'den sonra Orta Asya'da Nakşibendiliğin en öncü propagandacısı olarak şöhret kazanmıştır. Özellikle onun *Faslu'l-Hitâb* eserini inceleyerek sadece tarikatla ilgili meseleler değil, belki şeriat ve tarikat arasında tartışmalara neden olan konular üzerinde yapılan çalışmaları da görebiliriz. Şeriat ve tarikatla ilgili 494 konuyu kapsayan söz konusu eserinde Hâce Muhammed Pârsâ her meseleye İslam'ın esas kaynaklarına dayanarak cevap vermiştir. Örneğin, akide ilminin ana konularından biri olan Tevhid mevzusunda yazarken tevhidi tevhid'i imani, tevhid'i ilmi ve tevhid'i hâli gibi çeşitlere ayırarak açıklamıştır. Genel olarak Hâce Muhammed Pârsâ'nın *Faslu'l-hitâb* eserinin incelenmesi Nakşibendilik esasları ile birlikte Hanefîlik ve Maturidiliği akaid ilmi açısından daha derin bir anlamak imkânını verir.

Anahtar kelimeler: tasavvuf, Nakşibediye, Hâce Muhammed Parsa, Faslu'l-Hitab, ilmü'l-kelam, hadis, tefsir, fıkıh, akide ilmi, Tevhid, tevhid'i imani, tevhid'i ilmi, tevhid'i hâli, hac, kible, kalp kiblesi, ruh kiblesi.

'FASLUL-KHITAB' OF KHWAJA MUHAMMAD PARSA: TASAWWUFI VIEWS IN HANAFI AND MATURUDI SCHOOLS

Associate Professor Dr.Masudkhan Ismoilov
Faculty of History, Uzbekistan National University
Lecturer, Department of “Data Science and Archival Studies”

Abstract

Khvajagan-Naqshbandi tariqah has left significant spiritual heritage to the Islamic world and the whole humanity over the last 900 years. A major philosopher of Khvajagan-Naqshbandi teachings in the 16th century, known as Khwaja Muhammad Parsa, Muhammad bin Muhammad bin Mahmood al-Hafiz al-Bukhari (1349-1420) had gained fame as the foremost propagandist of Naqshbandi tariqah after Bahauddin Naqshband in Central Asia. In particular, while studying his work *Faslul-Khitab* we can see that the author analyses not only the issues related to tariqah, but also reviews the matters causing controversy between shariah and tariqah. In his work covering 494 matters related to shariah and tariqah Khwaja Muhammad Parsa responded to each issue based on the main sources of Islam. For instance, while writing on the subject of Tawhid (oneness of God), one of the issues of Islamic creed (aqidah), he explained by separating the subject into different parts such as the belief of tawhid, knowledge of tawhid and spiritual state of tawhid. In general, the review of Khwaja Muhammad Parsa's *Faslul-Khitab* gives a deeper understanding of Hanafi and Maturudi creed along with the principle teachings of Naqshbandi tariqah.

¹ Yrd. Doç.Dr., Özbekistan Milli Üniversitesi Tarih Fakültesi, “Kaynak Bilimleri ve Arşivcilik” Bölümü öğretim üyesi

Key words: tasawwuf, Naqshbandiyyah, Khwaja Muhammad Parsa, Faslul-Khitab, ilmul-kalam, hadith, tafsir, fiqh (Islamic jurisprudence), science of aqidah (creed), Tawhid, belief of tawhid, knowledge of tawhid, spiritual state of tawhid, pilgrimage (haj), qiblah (direction of Kaabah), qiblah of heart, spiritual qiblah.

Orta Asya'da ortaya çıkarak bugünlerde tüm dünyaya yayılan Hâcegan-Nakşbendiyye talimatı kendisinin yaklaşık dokuz yüz yıllık tarihi zarfında İslam Dünyası'nın yanı sıra tüm insanlığa büyük bir manevi miras sunmuştur. Bu tarikatın yetiştirdiği mutasavvıfların ibretli hayatı, çeşitli bilim dallarına ait yazdıkları bilimsel eserleri İslam düşüncesi tarihinde kendine özgü bir yer edinmektedir. Tasavvuf biliminin 14. yüzyıldaki en önde gelen simalarından biri olan Hâcegan-Nakşibendiyye tarikatının öncülerinden olan Hâce Muhammed Parsa (1349-1420) kendisinin *Faslü'l Hitab bi-Vusülü'l-Ehbab* "Dostlar visalına ulaşmada beyaz ile siyahı ayırt eden kitap" adlı eseriyle meşhurdur.

Timurlular dönemi (1370-1507) manevi hayatında önemli bir yere sahip Abdurahman Camî kendisinin *Nefahatü'l-Üns* nam eserinde, Ali Sefî'nin *Reşahat*'ında ve diğer kaynaklarda Parsa'nın hayatına ait birçok bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, *Reşahat*'ta onun hayatıyla ilişkili şu gibi bilgiler yer almaktadır: "*Hicaz yolundaki Hoca-i Buzurg (Bahauddin) hastalığa uğrayınca vasiyetlerde bulundu. Şu esnada dostlar huzurunda bu meclise yüzlenerek: "Hâceganlar hanedanının halifelerinden bu zayıfa ne ki ulaşmışsa ve bu yolda neler edinmişse bu emanetlerin tümünü sana teslim ettim. Bu emanetlerin hepsini Hakk Sübhanahü halkına ilet" dedi. Hicaz seferinden döndüğümüzde ise dostlar huzurunda: "Bizde ne varsa sen hepsini tam olarak teslim aldın" dedi. Hayatının sonunda ise: "Bizim vücüt bulmamızın sebebi Muhammed (Parsa)'nın zuhürü idi"* [1].

Bahauddin Nakşibend vefatından önce Hoca Muhammed Parsa'yı kendi makamına tayin eder. Onun "*Hicaz yolunda söylediğim sözler sözdür, kim ki, bizi arzu ederse Hoca Muhammed Parsa'ya nazar eylesin*" dediği bilgiler de kaynaklarda geçmektedir.

Mürşidlik mertebesine ulaşan Parsa, tefsir, hadis, tasavvuf, kelim, coğrafya, edebiyat, tarih, fıkıh gibi bilim dallarında da mahir bilgin olup, onun yazdıkları eserlerden yaklaşık 40 tanesi bize kadar ulaşmıştır. Onun kalemine ait eserleri şartlı olarak şu gibi gruplara ayırmak mümkündür: Kuran bilimleri mecmuası, tefsir ilmine ait eserler, hadis ilmine ait eserler, kelim ilmine ait eserler, usul-i fıkıh, fıkıh, tasavvufî eserler, edebiyat, biyografi, tarih ve coğrafya bilimleri.

Faslü'l Hitab bi-Vusülü'l-Ehbab 494 adet meseleye adanmış olup, bu meselelerin tümü İslam aleminde çeşitli bahislere sebep olmuş, ancak; Hoca Muhammed Parsa çeşitli eserlere dayanarak bu sorunları gidermeye çalışmış ve başarıya ulaşmıştır [2].

Örneğin, Parsa akide (Akaid) ilminin başında gelen Tevhid meselesi üzerine çalışmış ve onu dört mertebe (makam)da açıklamıştır. Yani *Tevhid-i İmanî*, *Tevhid-i İlmî*, *Tevhid-i Halî* ve *Tevhid-i İlahî*. Tevhidi bu gibi çeşitlere ayıran Parsa, onların her birisi üzerine geniş açıklamalarda bulunmuş ve tasavvufî yönden kendi yaklaşımlarını dile getirmiştir.

"*Tevhid-i İmanî*, zahirî bilimlerden istifade ile elde edilir. Bu tür tevhidi sıkı tutmakla *şirk-i celi* – açık şirkten kurtulmaya yarar sağlanır. Tasavvuf ehli tüm Muminlerle birlikte adı geçen tevhidde ortak olsalar da, diğer mertebelerde onlardan ayrılırlar" diye yazmıştır Parsa.

"*Tevhid-i İlmî* ise İlmü'l-Yakıyn diye adlandırılan batinî ilimlerden ortaya çıkar. *Tevhid-i İlmî*, murakabenin (denetim) nurundan, ışıktan oluşur. *Tevhid-i İlmî*, genelde *Tevhid-i Halî* ile birleşmiştir ve ona yoldaşlık eder. Eğer onlar birlikte olmazlarsa, itibar derecesinden düşen resmî tevhid sayılır". Yani "Hakk Subhanahu'nun has bendelerinin bildikleri keşif zevki ile idrak edilir" der ve bu konuda bazı ariflerin sözlerini sunar.

Parsa, kendisinden önce yaşamış ariflerin sundukları görüşlere kendi yaklaşımını sergiler ve herhangi bir yırtıcı hayvanın çengeline düşen adamla yırtıcıların vahşilikleri üzerine bilgi toplayan kişinin bilimi aynı olmadığını örnek gösterir. O, "*Maşuk'un (aşık*

olanın) zatı ve sıfatlarına dair bilim sahibi olmak visalin ta kendisidir diye düşünen adam yanlış eteği tutmuştur” der.

İmam Gazzalî'nin “Allah ezze ve celle hakkında eğitim almak yoluyla bilim edinmek ulemaların yoludur” dediği görüşü de sunan Parsa, şu gibi kendi görüşlerini ileri sürer:

“Doğru, bu da büyük yoldur. Lakin enbiya ve evliyaların bilimine nisbeten epey muhteserdir (kısadır). Zira, Hakk Subhanahu ve Teala insanoğlunun eğitimsiz onların kalbine doğrudan doğru marifet yollar”.

Tevhid-i Halî – tevhid durumu müvehhid (tevhid sahibi) için sürekli olarak luzümlü sıfata dönüşür. Onun tüm varlığında toplanan zülmetler tevhid nuru (ışığı) önünde yenilgiye düşer, yok olur. Tevhid ilminin nuru tevhid sahibinin durumundan ortaya çıkan nurun içine siner. Bu sanki güneş ışığına yıldızların ışığı sindiği gibidir. Bu makamdaki tevhid sahibinin varlığı Allah Teala'nın cemalî müşahadesinde o kadar gark olur ki, Vahid – tek Yaradan'ın zatı ve sıfatından başka bir şey onun nazarından geçemez. Bu o kadar bir genişlik ve derinlik kasteder ki, bu tür tevhidi de kendisinin sıfatından değil, belki de Vahid Teala'nın sıfatı olarak görür. Ve hatta böyle bir görüşü de o zatın sıfatlarından biri olarak bilir. Bu yol aracılığıyla tevhid denizinin dalgaları arasında bir katra (damla) emsalına dönüşür, gark olur, birleşir. Bu tür tevhid sahibinde beşerlik özellikleri yine de azalır. Bu sanki ay çıktığında karanlığın yer yüzünden kaybolduğu gibidir. Çoğunluk işte bu durumda kalırlar” diye yazmaktadır Parsa.

Parsa'ya göre, *Tevhid'i Halî*'de olan kişide insanlığa has davranışlardan ayrımlarının bulunmama devam etmesinin sebeplerinden biri – bendede kendi işlerini düzene sokma ve durumunu pak tutma imkanlarının henüz mevcut bulunmasıdır.

Parsa, bu durumdan tevhid ehlinin en has zatalrı kendi nesibini (ülüşünü) alacağını vurgulayarak, daha sonraki merteye – tevhid'i ilahi hakkında şunları yazmaktadır:

“*Tevhid'i İlahî budur ki, Hakk Teala ezelden daima vehdaniyet sıfatı ve ferdaniyet ne'ti ile sıfatlanmış idi. Allah Teala vardı. Onun beraberinde herhangi bir şey mevcut değildi... Ebedü'l-ebed o şu vasfında kalır. Zira O'ndan başka her şey helak olacaktır*”. Parsa sözünün yekününde “işte bu tevhidin hakkıdır. Zira bunda nuksanın alemleri görünmez” diye hulase yapmaktadır.

Parsa, kendi görüşlerini açıklarken çeşitli yazılı kaynaklara müracaat etmiş, birçok ulemaların görüş ve düşüncelerini delil olarak sunmuştur. Örneğin, Şihabeddin Suhreverdi'nin Evarifü'l-Maarif, İmam Gazzalî'nin *İhya-u Ulumi'd Din* gibi eserleri ve meşhur Sofilerden Ebu Said b. Ebu'l Hayr, el-Hekim el-Tirmizi, Ahmed b. Muhammed el-Gazzalî, İmam el-Kuşeyri gibi orta çağların önde gelen İslam düşünürlerini örnek gösterilebilir.

Parsa, alimlerin tevhid konusundaki çeşitli düşüncelerini sunarak şu gibi bir sonuca varır:

حاصل الاشارات ان التوحيد افراد القدم عن الحدوث و تنزيه الله سبحانه عن الحدوث و اسقاط الاضافات

“Tüm işare (im)lerin hulasası budur ki, tevhid – kadimliği (kidamı) oluşumdan (hudus) ayrı diye bilmek ve Allah Sübhanahü'yü hudustan pâk diye itikat etmek hem de (tüm izafet) eklemelerini gidermektir”.

O, tevhid üzerindeki bahsi devam ettirerek, *Yakıyn*'ın çeşitli merteye (makam)ları bulunduğu gibi tevhidin de bir kaç dereceleri bulunur, demektedir. Yani İlmü'l-Yakıyn, Eynü'l-Yakıyn, Hakku'l-Yakıyn olduğu gibi tevhid için de İlim, Eyn, Hakk basamakları bulunur diyerek kendi görüşünü isbatlama uğrunda kaynaklardan iktibas sunar.

“*Efraif'in tercümanı, Allah onu rahmet eylesin şöyle demiştir: “Tevhid-i eyini vicdani budur ki, onun sahibi zevk ve müşahade aracılığıyla aynı tevhidi bulur. Ve bu üç derecede olur... İnsan için böyle dereceden sonra tevhid babında diğer bir makam yoktur*”.

Parsa, Abdullah b. Muhammed el-Ensari'nin *Menazil es-Sairin* adındaki eserinden “*Cem' makamı salıkların son makamı olup, o tevhid yeridir (zerf)*” biçimindeki görüşünü iktibas olarak sunmakla tevhid bahsini devam ettirir.

“*Tevhid ilmi ilimlerin en faydalısı ve daha yüksek olanıdır*” diyen Parsa, *Faslü'lHitab*'da tevhidin yine bir diğer çeşidini kaydeder. Onu Tevhidi-i Rahmanî olarak

adlandıran Parsa, ona şöyle açıklamada bulunmaktadır: “*Tevhid-i Rahmanî budur ki, Hakk Sübhanahü Kendisi'nin tek olduğuna tanıklık vermesidir*”. Bu makamda insanlar için hiç bir nasip (ülüş) bulunmamaktadır, ancak bir kere ışıltı yapıp, sönen birer şule (ışık) olabilir”.

Parsa, tevhid babındaki bahse son nokta koyarken tevhidin dört mertebesi (makamı) bulunduğu sonucuna varmaktadır. Yani onu mağz (çekirdek), çekirdeğin çekirdeği, kabuk ve kabuğun kabuğuna benzetir.

İlk mertebede insanoğlu diliyle “La İlaha İllallah” dese de, kalbi bundan gafil olur ve inkar eder. Demek bu münafiğe benzemektedir.

İkinci mertebede sözlerin anlamını kalbi de tasdik eder. Bu amme Müslümanların tasdiki gibidir, işte buna itikat denilir, diye yazmaktadır Parsa. Burada taklidî iman söz konusudur.

Üçüncü mertebeyi mağza (çekirdeğe) benzeterek Parsa “*Bu tür tevhid keşif yoluyla müşahade edilir, Hakk Sübhanahü'nün nuru vasıtası ile bilinir, bu mukarrablar makamıdır*” diye vurgular. Ona göre, bu makamdaki Mumin birkaç şeyleri görüyorsa da, lakin onların çok olmasına bakmaksızın Tek Kahhar tarafından ortaya çıkartıldığını hisseder. Tüm işlerin faili tek olduğuna inanır ve her şey asıl haline döner diye itikat eder. Zira, bunda sebepler silsilesini algılayarak ilk silsileyi, *Müsebibü'l-Esbab*'a (sebeplerin Yaratıcısına) bağlandığını anlaması lazımdır.

Parsa'ya göre, böyle bir akide kalpte oluşan bir ilahi nur olup, onun aracılığıyla müşahade hasil olur. Bu has bir hidayet olarak mücadele neticesi olarak ortaya çıkar. Düşünür, kendisinin bu algısını şu gibi ayet-i kerime ile delil getirir:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

“*Ve Bizim uğrumuzda (nefsleri ile ve Allah'ın düşmanları ile) cihad edenleri, mutlaka Bizim yollarımıza (Sıratı Mustakîmler'e) hidayet ederiz (ulaştırırız). Ve muhakkak ki Allah, mutlaka muhsinlerle beraberdir*” (Ankebut suresi, 69. ayet) [4].

“*Dördüncü mertebedeki Mumin sadece bir şeyi görür, bu ise sıddıklar müşahedesidir*”, demektedir Parsa. O, bu tasavvuf ehlinin tevhidde fena olmasıdır, zira bunda Sofi kendi nefsinde de görmez. Çünkü, o Vahid Teala'da mustağrik olduğu nedeniyle kendi nefsinden de fani olan bendedir, diye açıklama yapmaktadır.

“*Tevhid'in dördüncü derecesi tevhidin kemalidir*” diye hulasa yapmaktadır Parsa.

Faslü'l-Hitab'da çeşitli fikhî meseleler de tasavvuf gözüyle açıklanmıştır. Örneğin, Hac meseleleri de *el-Hidaye*'nin *el-Kafi*, *el-Urtucî* şerhleri (açıklamaları) gibi Hanefî fikhî kaynakları temelinde açıklama verilmekte ve ona dair tasavvufî yaklaşımlar kaydedilmektedir. Nitekim, “*Erş, kalplerin kiblesidir, Gök'te bulunur, Kabe ise cesetlerin kiblesidir, Zemin'de bulunur. O yüzden vücüt Kabe'yi kasteder, ama, murat Kabe değildir, belki de onun Sahibi'dir. Bunun gibi kalp de Erş'i maksat eder, ama murat Erş değil, belki de onun Sahibi'dir*” diye yazmaktadır Parsa.

Kısacası, Hâce Muhammed Parsa'nın bilimsel mirası ve görüşlerinin incelenmesi, sadece Nakşibendiye tarikatının temellerini değil, belki de tasavvuf ilminin asıl mahiyetini yine de derin olarak anlamamız için imkan sağlayacaktır. Özellikle, onun *Faslü'l-Hitab* eserini incelemek aracılığıyla tasavvuf ilmi ile birlikte birçok akaid bilimleri ve fikhî meseleler üzerine önemli düşüncelerle tanışmamız mümkün olacaktır.

Kaynakça

1. Fakhrudin Ali Sefi. Reşahat. — Taşkent, 2003. — S. 85.
2. Hâce Muhammed Parsa. *Faslü'l-Hitab*. — Taşkent. (sanasiz) — S. 437.
3. Hâce Muhammed Parsa. *Faslü'l-Hitab*. — Taşkent. (sanasiz) — S. 72.
4. Kur'ani Kerim — Taşkent, 2001. — 624 s.